

ΚΑΛΟΦΩΝΙΑ

Науковий збірник
з історії церковної монодії та гимнографії

Число 5

ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА
ім. І. КРИП'ЯКЕВИЧА НАН УКРАЇНИ
ЛЬВІВ 2010

УДК 783.2(281.5)

ΚΑΛΟΦΩΝΙΑ: Науковий збірник з історії церковної монодії та гимнографії, ч. 5. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України 2010. 378 с. ISBN 978-966-02-5647-7.

Видання Інституту Літургійних Наук
Українського Католицького Університету та
Інституту Східних Церков
Баварського університету ім. Юліуса Максиміліана у Вюрцбурзі

ΚΑΛΟΦΩΝΙΑ / KALOPHONIA: Wissenschaftlicher Sammelband aus der Geschichte der kirchlichen Monodie und Hymnographie, Heft 5. Lviv: Iwan Krypakewytsch Institut für Ukrainische Studien der Ukrainischen Akademie der Wissenschaften 2010. 378 S. ISBN 978-966-02-5647-7.

Herausgegeben von dem Institut für Liturgik
der Ukrainischen Katholischen Universität und
dem Ostkirchlichen Institut
der Bayerischen Julius-Maximilian-Universität zu Würzburg

Редактори:
Крістіян Ганнік
о. Петро Галадза
Наталя Сиротинська
Андрій Ясіновський
Юрій Ясіновський

Copyright © 2010 by Інститут Літургійних Наук
Українського Католицького Університету
Усі права застережено

ISBN 978-966-02-5647-7

ЗМІСТ

МАТЕРІАЛИ Шостої міжнародної конференції ЛІТУРГІЯ І ЛІТУРГІЙНИЙ СПІВ ВІЗАНТІЙСЬКОГО ОБРЯДУ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ. Львів, 27–29 жовтня 2009 (до 10-ліття Інституту Літургійних Наук УКУ).....	7
<i>Васса Ларина, инокиня (Вена)</i> Поминовение гражданских властей в византийском обряде как выражение церковного понимания государства	9
<i>Юрій Ясіновський (Львів)</i> Найдавніші літургійні пам'ятки Княжої доби	20
<i>Надежда Чикункова (Санкт-Петербург)</i> Пути формирования цикла песнопений Введению во храм Пресвятой Богородицы: Стихирарюв, Праздники, Ирмологион	33
<i>Ігор Задорожний (Мукачів)</i> Задостойник О Тебi радується в богослужбовій практиці на Закарпатті (за нотолінійними ірмологіонами XVII–XIX ст.)	46
<i>Ірина Герасимова (Санкт-Петербург)</i> Жизнь и творчество белорусского композитора Фомы Шеверовского ...	56
<i>о. Войтех Богач (Пряшів)</i> Церковнослов'янські літургійні книги в бібліотеці Пряшівського університету	67
<i>о. Марко Бляза (Варшава)</i> Літургійний переклад і спів у візантійсько-румунській традиції	73
<i>P. Vojtech Boháč, jun. (Prešov)</i> Die liturgische Reform in der Slowakei: Die Entwicklung der slowakischen Ausgaben des Liturgikons von 1976, 1986 und 1998	85
<i>Андрій Ясіновський (Львів)</i> Початки грецького літургійного друкарства у Венеції	97
ГИМНОГРАФІЯ, ЦЕРКОВНА МУЗИКА, ДУХОВНА ПІСНЯ.....	109
Дослідження о. Петра Крип'якевича про Богородичну гімнографію <i>Наталія Сиротинська (Львів)</i>	111
<i>о. Петро Крип'якевич</i> Про Богородичну гімнографію у грецькій Церкві	114

Ігор ЗАДОРЖНИЙ (Мукачів)

**ЗАДОСТОЙНИК О ТЕБІ РАДУЄТЬСЯ
В БОГОСЛУЖБОВІЙ ПРАКТИЦІ НА ЗАКАРПАТТІ
(за нотолінійними ірмологіонами XVII–XIX ст.)**

Важливий джерельний матеріал для досліджень музично-стилістичних особливостей літургійних напівів знаходиться у репертуарі рукописних і друкованих нотолінійних ірмологіонів XVII–XIX століть, поширення яких у богослужбовій практиці Мукачівської єпархії засвідчує мистецьку єдність із загальноукраїнською монодичною традицією¹.

Активні процеси синтезу різних культурних традицій (давньої руської монодії, трансплантованої новогрецької та балканослов'янської, запозичених нових форм латинського багатоголосся і протестантських співів), що відбувались в українській монодії з другої половини XVI століття, сприяли оновленню традиційного ірмологічного репертуару, зумовлювали появу нових варіантів напівів². Ці особливості спостерігаємо у рукописних ірмологіонах, що використовувались на Закарпатті, зокрема, значного поширення тут набув київський напів, а також болгарський, руський, грецький. Хоча у багатьох збірниках, зокрема пізнішого походження, немає прямих вказівок на назви напівів, проте музичний матеріал засвідчує їх присутність у місцевій богослужбовій практиці³, що можемо спостерігати на прикладі задостойника *О Тебi радується* з Літургії Василя Великого, який є зразком українсько-болгарського синтезу, адаптації болгарських напівів на ґрунті українських співочих традицій. Він використовувався у багатьох співочих центрах, отримав поширення та зберігся у різних варіантах-редакціях⁴ як на всеукраїнському ґрунті, так і на Закарпатті.

¹ Ю. Ясіновський. Нотні Ірмолої Східної Словаччини та Закарпаття як пам'ятки українського церковного співу // *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť*. Bratislava 2000, с.331–349.

² О. Цалай-Якименко. *Київська школа музики XVII століття*. Київ — Львів — Полтава 2002, с. 23.

³ І. Задоржний. Утвердження київської спадщини у церковному співі Закарпаття // *Καλοφωνία: Науковий збірник з історії церковної монодії та гимнографії*, ч. 3. Львів 2006, с. 50.

⁴ О. Цалай-Якименко. *Київська школа музики*, с. 188.

Здійснені спостереження щодо структури задостойника *О Тебі радується* з *Простопінія* Івана Бокшая та Йосифа Малинича (1906)⁵ дало підстави встановити певні особливості трансформацій напіву в церковно-співочій практиці та формування локального варіанту, безпосередньо пов'язаного із загальноукраїнською ірмолойною традицією. Однак для ширшого висвітлення використання напіву та його варіантів у літургійній практиці Мукачівської єпархії залучаємо матеріали і з рукописних ірмолоїв №29⁶ (ЗКМ, арх. 8465, 1634–1650 pp.), № 289 (ЗКМ, арх. I-465, кін. XVII ст.), № 429 (ЗКМ, арх. I-457, 1 пол. XVIII ст.), № 672 (ЗКМ, арх. I-459, 2 чв. XVIII ст.), № 673 (ЗКМ, арх. I-450, 2 чв. XVIII ст.), ірмолоїв Івана Югасевича-Склярського — № 993 (ЛІМ, ф.к. 209, 1784–1785 pp.), № 1063 (1806 р.), № 1114 (1809 р.)⁷, №1071 (Прага, Б-ка Карлового університету № XVII, L 16, 1811-1812 pp.), рукопису Порфірія Гангура (1895 р.)⁸, львівських і почаївських стародрукованих ірмологіонів, а також з *Простопінія* Івана Бокшая та Йосифа Малинича⁹, яке і сьогодні вживається у навчальній та богослужбовій практиці в Мукачівській єпархії та за її межами¹⁰. Слід зауважити, що саме у *Простопінії* зафіксовано ряд варіантів одних і тих самих напівів, зокрема, Літургії Йоана Золотоустого.

Задля повнішого висвітлення особливостей напіву цього задостойника, способів новоутворень у церковно-співочій практиці на Закарпатті зупинимося на його композиційній будові, спільних та відмінних музичних елементів окреслених списків, які охоплюють XVII — початок XX століття. Спираючись на методику Олександри Цалай-Якименко, яка виявила часомірні принципи організації у сакральних монодійних напівах¹¹, зробимо порівняння частотності метричних одиниць у музично-віршових рядках, що уможливило спостереження ролі метрики у формуванні різних мелодичних варіантів.

⁵ І. Задорожний. *Простопініє Бокшая-Малинича в контексті української ірмолойної традиції (на матеріалі ірмосів та вибраних співів літургій)*: Автореф. дис. канд мист. / ІНМА ім. М. В. Лисенка. Львів 2007, с. 13–14.

⁶ Нумерацію ірмолоїв подаємо за каталогом: Ю. Ясинівський. *Українські та білоруські ірмолої 16–18 століть: Каталог і кодикологічно-палеографічне дослідження*. Львів 1996.

⁷ І. Задорожний. Невідомий ірмолой Івана Югасевича // *Καλοφωνία*, ч. 1. Львів 2002, с. 273–280.

⁸ Рукописний збірник Порфірія Гангура датований 1895 роком, уривки якого збереглися під назвою «Книжица содержаща въ себѣ величанія пѣваемая по полиелеахъ праздникомъ подвижимымъ, Гдкимъ, Бгородичнымъ и нарочитыхъ стыхъ, коегождо года праздуемымъ» вміщає вибрані піснеспіви поліелея, Всеношної, Літургії Василя Великого, Тріюди постної, Літургії Напередосвячених Дарів. Формат in F° (20,5 × 27 см). Аркуші пронумеровані кирилицею та арабськими цифрами у верхньому куті, починаючи з 1 арк. (уривок зберіг 14 арк.) На нашу думку, це рукописний ірмолой, яким користувався в Мукачівській практиці Юрій Удут (1922–2001) у Підгорянській Святомихайлівській греко-католицькій церкві Мукачеве та в с. Коноплівцях; сьогодні цей рукопис зберігається у родині Удутів у Мукачеві.

⁹ *Церковное простопініє*. Унгвар 1906.

¹⁰ І. Задорожний. *Простопініє Бокшая-Малинича*, с. 1.

¹¹ О. Цалай-Якименко. *Київська школа музики*, с. 67–101.

Варто зауважити, що в ірмологіонах текст *О Тебi радується* використовується як воскресна богородична сідальна 8 гласу¹² і як задостойник на Літургії Василя Великого. Сідальна 8 гласу *О Тебi радується*, що зафіксована у рукописних і друківаних ірмологіонах, розспівується на основі кількох мелодичних формул, як і воскресні сідальні. Між ними є певні відмінності, та в заключному піввірші на словах *слава Тебi* в окремих збірниках використано спільні мелодичні звороти, що добре показує порівняння зразків з рукописних і друківаних ірмологіонів, зокрема з почаївського Ірмологіона 1794 року (Приклад 1)¹³:

Ірмологіон 1794 року (заключний рядок задостойника *О Тебi радується*)

Бла - го - да - тна - я вся - ка - я тварь слава Те-бѣ

Ірмологіон 1794 року (заключний рядок богородичного сідальна 8 гласу *О Тебi радується*)

Бла - го - да тна - я вся - ка - я тварь сла-ва Те-бѣ

Приклад 1

Однак проведені порівняння задостойника з рукописних ірмолоїв № 29, № 289, № 429, № 672, № 673, ірмолоїв Югасевича і друківаних вказують на приналежність їх за типом композиції до острозько-волинського варіанту, у якому виразно окреслено функціональні розділи — експозиційний (1–2 віршові рядки), серединний (варіантно повторені побудови 3–8 віршові рядки), заключний рядок (реприза словесного тексту першого рядка) та кода¹⁴, причому, у кожному з варіантів є певні відмінності мелоритміки (Приклади 2–3):

Тема-зачин

Експозиційний розділ (1-2 віршові рядки)

О Те- бѣ ѿ ду си св- ято- бри до ван на - я вся тварь

Ан- гелъ - скіи со - бор и род чо - ло - ве - чес- скій

¹² М. Скабалланович. *Толковий Типикон*, вип. 3. Київ 1915, с. 46–47.

¹³ Приналежність мелодичних формул до того чи іншого гласу, використання їх у різних жанрах вимагає окремих студій, а тому не зупиняємось на цій проблематиці.

¹⁴ О. Цалай-Якименко. *Київська школа музики*, с.191.

Середній розділ (варіанти повторені 3-8 музично-віршові рядки)

свѧ - шен - на - я цер - ви ра - ю сло - ве - сний
 ствен - на - ю по - хва - лю
 не я же Богъ во - плоти - ся и мѧ - де - щь бысть
 де - вѣхъ свѧ Богъ шш

**Приклад 2. Острозько-волинський варіант задостойника
 О Тебі радується з рукописного Ірмолая № 29**

то - же сна бо тво - я пре - стоз со - тво - ри
 и пре - во тво - є про - стра - нѣ - шнє не - бес со - дѣ - ла
Реприза і кода (9-10 музично-віршові рядки)
 о Те - бѣ ра - ду - ет - ся о - бра - ло ван - на - я вся тварь
 сла - ва Те - бѣ сла - ва Те - бѣ

**Приклад 3. Продовження задостойника
 О Тебі радується з рукописного Ірмолая № 29**

Наведений приклад задостойника острозько-волинського напіву з рукописного Ірмолая № 29 засвідчує домінування розспівної мелодики, яка згортає словесні віршові рядки, еднаючи їх у безперервний звуковий потік. Хоча у рукописних ірмолаях № 289, 429, 672, 673, ірмолаях Югасевича мелоритміка зазнає певних змін і скорочень у розспівуванні тексту, однак у цьо-

му напіві зберігаються основні особливості музичної лексики, характерної для острозького задостойника. Тут переважає широке мелодичне дихання, злиття фраз у суцільну мелодичну течію¹⁵, збереження, як ми зауважували, структури композиції музично-словесного тексту острозького зразка (у середньому розділі одному віршовому рядку відповідає музичний матеріал А, іншому — матеріал В) (Приклади 2–3).

Безперечно, домінування острозько-волинського напіву склало основи для формування у богослужбовій практиці його варіантів, зокрема, простої й стислої структури задостойника, зафіксованої у рукописі 1895 року Порфірія Гангура (використовувався у другій половині ХХ століття). У цьому задостойнику при значних скороченнях мелоритміки бачимо подібність зовнішньої просторової форми окремих музично-віршових рядків, якщо враховувати зміни масштабу долей, тобто лічба їх половинками чи цілими нотами у порівнянні з давніми зразками, наприклад, з рукописного Ірмолая № 29 (див. Приклади 2–3 та Приклад 4):

Рукописний Ірмолай 1895 року
Порфірія Гангура

О Те-бѣ ра-ду-ет-ся бла-го-дат-на-я вся-ка-я тварь
 Ан-гель-скій со-боръ и че-ло-вѣ-чес-кій родъ
 О свя-щен-ный Хра-ме, и ра-ю сло-ве-сный
 Дѣв-ствен-на-я по-хва-ло

Приклад 4. Початкові рядки задостойника
О Тебі радується з рукопису 1895 р. Порфірія Гангура

¹⁵ О. Цалай-Якименко, Ю. Ясиновський. Музичне мистецтво давнього Острога // *Острозька давнина: Дослідження і матеріали*, т. 1. Львів-1995, с. 87.

О свя - щен - ный хра - ме, и Ра - ю сло - вес - ный:
дів - ствен - на - я по - хва - ло!

Приклад 5. Початкові музично-віршові рядки задостойника
О Тебi радується з Простоніня.

У наступних музично-віршових рядках хоч і трапляються певні варіювання у мелоритміці, проте повністю зберігається структура повторень музичного матеріалу А — В при розспівуванні тексту (Приклад 6):

Иъ Нс - я же Богъ во - плоти - ся, и Мла - де - нецъ - бысть.
прежде иъкъ сый Богъ нашъ;
ло - же - сна бо Тво - я пре столь со - тво - ри.
и пре - во Тво - е про стран - нъ - е
же - беск - се - дѣ - ли;

Приклад 6

Повторення матеріалу А і В зберігається і в заключних рядках, хоч тут виявляємо зміну масштабу часових пропорцій (перехід від нормативних чверткових долей на половинки), що як засіб модальної метрики вказує на сповільнення ритмічної пульсації, зміни динаміки руху (Приклад 7)

Безперечно, це зумовлено як образністю змісту, так і певними виконавськими традиціями.

а с а В
О Те - бѣ ра - ду - ет - ся, ре - ду - ет - ся,

А В
Бла - го - дат - (на - я! яся - ка - я тварь,

А³ В
Сла - ва Те - бѣ, сла - ва Те - бѣ, сн - ва Те - бѣ,

Приклад 7

Наведений аналіз структури задостойника з *Простопінія* демонструє варіантне використання матеріалу А — В, а його періодичне повторення у віршовому рядку вказує на зв'язок із болгарським зразком, у якому віршовий рядок розспівується двічі, спершу на матеріалі А, а потім на матеріалі В. Отже, у *Простопінії* ця особливість реалізується на рівні одного рядка, тоді як в острозькому варіанті відбувається чергування віршових рядків, одному з яких відповідає матеріал А, а іншому — В. Таким чином, виділяються наступні варіанти композиційної структури:

Болгарський варіант:

О, священная Церкви, раю словесный — А

О, священная Церкви, раю словесный — В

Острозько-волинський варіант, у рукописних та друкованих ірмологіонах:

О, священная Церкви раю словесный — А

Дѣственная похвало — В

Варіант у *Простопінії*:

О, священный храм — А

и Раю словесный — В

Дѣственная — А

похвало — В

Варіант з рукопису Гангура:

О, священный храм — А

и Раю словесный — В

Дівствєнная — А¹

похвало — В

Разом з тим тісний зв'язок рукописного збірника 1895 року Гангура, *Простопінія* та ірмологіонів простежується у мелоритміці початкового піввірша задостойника, наприклад, *Простопінія* та Ірмолая № 673. Зауважимо, що подібні мелодичні формули використано в задостойнику київського напіву Ірмолая 1650 року з Унівського монастиря¹⁸. Відповідні зв'язки бачимо при порівнянні з ірмолоями Югасевича, стародрукowanими ірмологіонами 1700, 1709, 1757, 1794 років, де виявляємо спільні контури мелоритмічних зворотів (Приклади 8–9).

А
Ірмологіони Югасевича 1784-85, 1809, 1811-12 рр.

О свя - щен - на - я Цер - кви

Простопініє 1906 А

о - свя - - - щен - ный хра - ме,

Приклад 8. Піввірш *О священный храмє*

Ірмологіони Югасевича 1784-85 рр., 1809 р., 1811-12 рр.

А В

Дѣв - ствен - на - я по - хва - ло

Простопініє 1906 А В

дѣв - - - ствен - - - на - - я по - - - хва - - ло!

Приклад 9. Піввірш *Дівствєнная похвало*

Отже, поряд із перевагою острозько-волинського варіанту задостойника *О Тебї радується*, що спостерігаємо у рукописних і друкowanих ірмолоях на кінець XIX та початок XX століть, використовувалися стисліші, лаконічні варіанти цього напіву, які сформувались у церковно-співочій практиці. У них чітко простежуємо і зміну композиційної структури, по-іншому відбувається структурування музичного матеріялу, помітні особливості у використанні словесного тексту, у мелодико-ритмічній будові віршових рядків, у чому

¹⁸ О. Цалай-Якименко. *Духовні співи*, с. 84.

проявляється прямий вплив як острозько-волинського варіанта задостойника, так і структури болгарського взірця.

Проведені спостереження додатково ілюструють особливості використання музичного матеріалу в розспівуванні тексту задостойника, засвідчують збереження ірмологійної традиції та висвітлюють характер трансформацій напівів у церковно-співочій практиці Закарпаття.

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>